

Model negativne medijske kampanje u devedesetima: Slučaj Mire Furlan

U radu se istražuju negativne medijske kampanje u Hrvatskoj početkom devedesetih godina 20. stoljeća u kojima su tiskani mediji uslijed nesnalaženja u ratnim i poratnim okolnostima te pod utjecajem vladajuće ideologije stigmatizirali i progonili predstavnike kulturne i intelektualne zajednice Hrvatske. Također se istražuje u kojoj je mjeri u tim kampanjama korišten govor mržnje, ratnohuškačka retorika te modeli etiketiranja, stigmatiziranja i „sotoniziranja“ pojedinaca s ciljem ideološkog, profesionalnog i moralnog diskreditiranja tih osoba u javnom životu. Rad se nadovezuje na rezultate istraživača koji su propitivali govor mržnje i huškačku retoriku u hrvatskim medijima, a posebno istražuje negativnu medijsku kampanju protiv glumice Mire Furlan. Istraživanjem je utvrđeno da su tiskani mediji u izvještavanjima kršili etička i profesionalna načela i norme te su takvim pristupom ugrozili ljudska i profesionalna prava i demonizirali lik glumice u javnosti.

Ključne riječi: medijske kampanje; govor mržnje; kršenje etičkih načela; stigmatiziranje; Mira Furlan

Uvod

Mediji imaju veliku moć i mogu se definirati kao vrlo utjecajna sredstva masovne komunikacije. Svojim načinom prenošenja različitih poruka mogu pridonijeti širenju ideja mira, povjerenja i tolerancije, ali također mogu kao sredstva propagande određene ideologije širiti netoleranciju, govor mržnje i neprihvatljive stereotipe. Također mogu izazivati moralnu paniku bez obzira radilo se o stvarnim ili izmišljenim stanjima i događajima.

Novinarstvo u Hrvatskoj u devedesetima je često djelovalo pod utjecajem vlasti, političkih stranaka i vlasnika medijskih poduzeća te se može reći da nije u potpunosti preuzelo ulogu neovisnog, objektivnog i poštenog izvjestitelja. Prilikom izvještavanja i procjenjivanja „viših“ interesa te profesionalnog nesnalaženja u ratnim i poratnim

okolnostima, mediji su zauzimali stranu i radili pogreške što se ponegdje kosilo s profesionalnim standardima i etičkim normama struke te dovodilo u pitanje vjerodostojnost informacije. Nesnalaženju je pridonosio i manjak pravne regulative i žestoka borba za tržište te tisak postaje sve agresivniji i politički snažno obojen što je pridonosilo značajnom padu vjerodostojnosti medija.

Također, mediji su progonili, difamirali i diskreditirali pojedine intelektualce, umjetnike i druge kulturne djelatnike, koji su na temelju nacionalne, vjerske, etničke i ideološke pripadnosti proglašavani državnim neprijateljima. Jedan od poraznijih trendova iz tog razdoblja odnosi se na model medijske „sotonizacije“, koji je korišten za stigmatiziranje tzv. nepoćudnih pojedinaca u kulturnom i javnom životu Hrvatske.

Takvim načinom izvještavanja nerijetko su ugrožavana ljudska, politička i manjinska prava, a uvredljive riječi, govor mržnje, manipulacije informacijama i neukusno iznošenje intimnih detalja u javni diskurs, uz provjeravanje stranačke (političke) podobnosti, pretvorili su se u oruđe kojim su se preko medija diskreditirali politički neistomišljenici. Takvo kršenje profesionalnih načela i etičkih normi upozorava na fenomen koliko su rat, politički zaokreti, te općedruštvene promjene imali utjecaja na medije.

Medijska scena u devedesetima u Hrvatskoj

U posljednjem desetljeću 20. stoljeća hrvatsko novinstvo djeluje u samostalnoj Hrvatskoj i višestranačkom sustavu, dakle napravljen je iskorak iz jednopartijskog, socijalističkog, informativnog prostora kakav je postojao u bivšoj Jugoslaviji i počinje se graditi višestranački demokratski pluralistički sustav. Hrvatsko novinarsko društvo saziva već u veljači 1990. godine Zbor novinara na Zagrebačkom velesajmu gdje se u zaključcima ističe važnost oslobođenja novinarske profesije od svih ideoloških ograničenja kakva su do tada postojala, zatim raskidanje svih odnosa s bivšim izdavačima i partijskim organizacijama koje su do tada imale svoje podružnice u redakcijama, s napomenom da se neće dopuštati osnivanje novih stranaka u medijima, te uspostavljanje neovisnih i izvanstranačkih medija koji bi funkcionirali kao kontrola vlasti. Time su pred hrvatske medije postavljena velika očekivanja: da doprinesu demokratizaciji društva, političkom pluralizmu i vladavini prava te da istraživačkim pristupom upozore na anomalije i prijestupe bivših i sadašnjih gospodarskih i političkih elita. Međutim, zbog ratnih i poslijeratnih okolnosti transformacija hrvatskog društva i medija bila je kompleksnija nego u drugim zemljama Istočne Europe.

Naime, devedesete godine bile su u Hrvatskoj determinirane ratom, potpunom dominacijom ideologije vladajuće stranke, slomom gospodarstva, padom standarda, masovnom nezaposlenošću i siromaštvom građana, zatim izbjeglištvom, krahom kulturne produkcije i velikim animozitetom vlasti prema nedržavnim medijima. Zemlja je još bila poluokupirana, dijelom porušena i djelomično izolirana od svijeta. Promovirala

se pronatalitetna politika, tzv. demografska obnova društva (pokret „novog ćudoređa“ tj. „duhovne obnove“), koji se temeljio na konzervativizmu, ideji nacionalnog i vjerskog jedinstva, te etničke i religiozne „čistoće“. Također su se ulagali naporu u afirmiranje nacionalnog kulturnog identiteta. Sve te specifične okolnosti usporavale su demokratizaciju društva i negativno utjecale na transformaciju medija. Prema Nadi Zgrabljic, demokratizacija i emancipacija medija snažno ovisi o demokratizaciji društvenih institucija i o snazi javne sfere i civilnog društva, „a kod nas, kao i u većini postkomunističkih zemalja (...) ti su procesi spori i nezadovoljavajući“.¹

Kompleksnosti transformacije medijskog prostora ključno pridonosi privatizacija medija, odnosno pretvaranje državnog u privatno vlasništvo,² zatim stvaranje tržišta i uspostavljanje diktature profita te ulazak stranog kapitala na hrvatsko tržište (WAZ, Styria) što je informaciju (medij) pretvorilo u „robu“ i postavilo je u poziciju tržišnog natjecanja s ostalim proizvodima. Pretvaranje informacije u tržišni proizvod ustoličilo je vlasnike medijskih poduzeća kao glavne arbitre medijske komunikacije. Oni nameću imperativ utrživih tema koje donose profit. Međutim, pokazalo se da su ideje slobodnog tržišta nedostatne za razvoj pluralističkih i neovisnih medija. Takav zaokret dovodi do podređivanja medija i njihovih sadržaja ideologiji profita, što negativno utječe na osnovne funkcije tradicionalnog novinarstva kao što su informiranje, obrazovanje i prijenos kulturnog naslijeđa. Rezultati su bili očigledni: komercijalizacija, trivijalizacija i estradizacija medijskih sadržaja, a sve to izaziva trend tabloidizacije cjelokupnog medijskog prostora. Također, vlasnici medija donose nova poslovna pravila što pak utječe na koncepcije medija, njihove uređivačke politike i pisanje novinara. Rađalo se tzv. *infotainment* novinarstvo, koje na drukčiji način prezentira događaje i hrvatsku zbilju.

U devedesetima je „medijska politika u Hrvatskoj bila najkontroverznije područje politike“.³ Vlada nije imala razrađenu medijsku strategiju prijelaza iz totalitarnog u demokratski medijski sustav. Prema Božidaru Novaku, hrvatski političari bili su opterećeni iskustvom starog socijalističkog informativnog sustava u kojem su mediji bili transmisija Partije, tj. dio propagandne mašinerije vladajućih partijskih struktura, a novinari društveno-politički radnici u službi politike i vlasti. Na novinstvo se i dalje gledalo kao na dio političkog (stranačkog) sustava u kojem je važna moralno-politička podobnost i služenje vlastima, dakle, mediji nisu percipirani kao „kontrolori u službi javnosti, već u službi vladajućih struktura i politike“.⁴ U medijskom sustavu vladao je kaos i neizvjesnost.

1 Nada Zgrabljic, Hrvatska medijska politika i javni mediji, *Medijska istraživanja* 9(1)/2003: 59-75, str. 60.

2 Božo Novak u knjizi *Hrvatsko novinarstvo u 20. stoljeću* privatizaciju medija naziva „nepravdom i nezakonitom“, „velikom preuzimanjem“ i „pokušajem hadeizacije medija“.

3 Zrinjka Peruško Čulek „Mediji“, u: *Hrvatska u 21. stoljeću – Strategija kulturnog razvitka*, Ministarstvo kulture RH, Zagreb 2001, str. 81.

4 Božidar Novak, *Hrvatsko novinarstvo 20. stoljeća*, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb 2005, str. 993.

Zbog takvih stavova dolazi do oštrog sukoba između vladajuće političke elite i oporbe, nevladinih udruga za zaštitu ljudskih prava i slobodu medija te Hrvatskog novinarskog društva. Sve strane zalažu se za zapadne, demokratske standarde u medijskom sustavu, ali se razilaze oko metoda postizanja tog cilja. U to doba nacionalne ugroženosti i kolektivne frustracije uvjetovane ratom, u hrvatskom medijskom prostoru dolazi do političke i ideološke polarizacije i mediji se počinju dijeliti na *državotvorne* i *nedržavotvorne*, odnosno, režimske i oporbene. Na stranicama tiska vodi se svojevrsan *medijski rat* između vladajuće stranke i oporbe, koji se nastavljao i na stranicama kulturnih rubrika. U kulturnim priložima naglasak nije bio na umjetničkom i estetskom vrednovanju kulturne proizvodnje nego na političkom aspektu kulture, te na sadržajima koji su se fokusirali na skandale i ekscese u tom sektoru. Hrvatski mediji dolaze pod nadzor Vijeća Europe, a iz svijeta pristižu brojni prigovori vezani za gušenja medijskih sloboda.

U tom *medijskom ratu* koristio se „govor mržnje“, neproverene i nevjerođostojne informacije, političko etiketiranje, difamiranje i diskreditiranje, huškačka retorika, senzacionalističko, neistinito i neuravnoteženo izvještavanje, iskorištavanje informacija u komercijalne i propagandne svrhe, te modeli *lista za odstrel* i „sotonizacije“ pojedinaca,⁵ koji se pojavljuju u tabloidnim i ekstremno senzacionalističkim tiskovinama (*Slobodni tjednik ST⁶*, *Imperijal⁷*), zatim ultrakonzervativnim listovima izrazite nacionalističke orijentacije (*Tomislav⁸*, *Hrvatski vjesnik*, *Narod⁹*), a potom i u državotvornim dnevnicima (*Vjesnik*, *Slobodna Dalmacija*), komercijalnim tjednicima (*Globus*) te u specijaliziranim kulturnim časopisima bliskim vlasti (*Hrvatsko slovo¹⁰*). U većini tih listova objavljeni su neuravnoteženi i neodmjereni prilozima u kojima se na uvredljiv način pisalo o pripadnicima nacionalnih manjina i manjinskih vjerskih ili društvenih skupina.

Takva praksa rezultirala je narušavanjem etičkih načela i kršenjem etičkih normi u što se ubraja „neistinito izvještavanje, neproverene informacije, prikazivanje samo jedne strane u sukobu, narušavanje temeljnih sloboda i prava čovjeka, govor mržnje, te politička angažiranost novinara u funkciji promidžbe određene ideologije“.¹¹ Ugrožena

5 Andrea Zlatar Violić, „Zagovaranje kulture: Uloga medija u promociji novih kulturnih vrijednosti“, u: *Radni materijal radionice Zagovaranje kulture*, Zagreb 2001. www.policiesforculture.org (str. 91-95).

6 *Slobodni tjednik ST* (1990.-1993.) je prvi privatni hrvatski tjednik (gl. i odg. urednik te konceptualni ideolog bio je Marinko Božić), koji je imao karakter beskrupuloznog političkog tabloida.

7 *Imperijal* (1996.) je hrvatski tabloid ultražutog koncepta (Irena Divković, autorica projekta, Velimir Bujanec, gl. i odg. urednik), o kojem se govorilo da su ga uređivale obavještajne službe, s ciljem kadrovskih razračunavanja na državnom vrhu.

8 *Tomislav* (1991.-1995.) objavljuje „državnokonstitutivne autore, one koji propagiraju moral koji puca u obrani i samoobrani svoga na svom“ (M. M. studeni, 1994.)

9 *Narod* (1995.-2013.) je bio mjesečnik za demografsku obnovu i duhovni preporod te domoljubni i državotvorni odgoj Hrvata; uređivao ga je don Anto Baković.

10 *Hrvatsko slovo* (1995.-) je časopis za kulturu koji je u svojim uvodnicima, komentarima i člancima, širio netrpeljivost, nesnošljivost i govor mržnje.

11 Isto, 49.

je i sloboda medija, a na to je prema Maloviću najviše utjecala „čvrsta riješenost stranke na vlasti da kontrolira najutjecajnije masovne medije o kojima ovisi stvaranje javnog mnijenja“.¹²

Mediji kao sredstvo propagande

Max Horkheimer i Theodor Adorno kritizirali su manipulativno-propagandni utjecaj masovnih medija, a tu tvrdnju potkrijepili su analizom korištenja masovnih medija u doba uspona nacizma u Njemačkoj, kada su mediji postali instrument političke i ideološke propagande. Značajan je i rad Jürgena Habermasa, koji u djelu *Strukturalna transformacija javne sfere* pokazuje kako razvoj masovnih medija narušava područje javnosti, ostavljajući tek privid javnosti. U tom kontekstu uvodi pojam „refeudalizacije javnosti“ gdje mediji služe privatnim interesima kapitala, te se zato sadržaj uglavnom odnosi na trivijalnosti i senzacionalizam.

O medijima kao instrumentu partijske i političke propagande piše Denis McQuail u knjizi *Mass Communication Theory* gdje pojašnjava da se ta praksa odvija po uobičajenoj metodi po kojoj „glasila stranke ili države imaju zadaću aktivirati, informirati i organizirati publiku“.¹³ McQuail je precizno definirao snagu i utjecaj medija na medijskim modelima Sovjetskog Saveza i nacističke Njemačke „gdje su mediji bili prisiljeni postati propagandni servis vladajuće partijske elite“.¹⁴ Isti autor zaključuje da je u svim interpretacijama medija „uvijek bilo isticano kako je ultimativna činjenica da su mediji instrument kontrole u rukama vladajuće klase“.¹⁵ Zbog toga ne iznenađuje činjenica „da su mediji često korišteni kao instrument partijske i političke propagande. Uobičajena metoda jest: glasila stranke ili države imaju zadaću aktivirati, informirati i organizirati publiku“.¹⁶

Louis Althusser u svom znamenitom djelu *Ideologija i ideološki aparati države* kaže da su mediji kao ideološki aparati države sredstvo kojim vladajuća klasa održava i reproducira proizvodne i druge društvene odnose s ciljem da sačuva svoju legalnu vladavinu. Noam Chomsky tvrdi da većinu svjetskih medija drži „šaćica pojedinaca i korporacija“,¹⁷ koji su do te imovine došli otvoreno podržavajući političke i poslovne elite. Prema njemu, vlasnici medija pripadaju uskoj eliti vlasnika i upravitelja, koji kontroliraju privatnu ekonomiju i državu, te s njima dijele „jednaka viđenja i razumijevanje stvari“. Taj odnos definira sintagmom „rodoskrvni odnos između politike i medija“ te zaključuje da su mediji „skloni popuštati ideološkim ciljevima i imperativima vlada i poslovnih elita“ te „oblikovati stvarnost u ime smo jednog interesa – interesa privatnog vlasništva“.

12 Isto, 21.

13 Denis McQuail, *Mass Communication Theory*, Sage Publications, London, 1994, 15.

14 Isto, 33.

15 Isto, 77.

16 Isto, 33.

17 Noam Chomsky, *Mediji, propaganda i sistem* / <https://elektronickeknjige.com/knjiga/chomsky-noam/mediji-propaganda-i-sistem/>

Istraživanje „Vlasništvo nad medijima i njegov utjecaj na nezavisnost i pluralizam medija“,¹⁸ provedeno u 18 postsocijalističkih zemalja jugoistočne i srednjoistočne Europe, donosi tipologiju istaknutih vlasnika u medijskim industrijama. Autori projekta htjeli su pokazati da „vlasništvo sve više određuje način na koji se mediji odnose prema javnim interesima i građanskim pravima“. Istraživanje je pokazalo da su podaci o vlasništvu nad medijima vrlo netransparentni i da između medija, politike i krupnog kapitala, često fokusiranog u jednoj osobi, vladaju bliski odnosi. Prvu grupu vlasnika medija čine naftaši, građevinari, trgovci oružjem ili nekretninama te bankari, dakle uspješni poduzetnici, a drugu ljudi sa snažnim političkim vezama u raznim političkim strankama ili parlamentu. U trećoj su grupi jaki izdavači, koji su istodobno vlasnici tiskarskih postrojenja te distribucijske i prodajne mreže. Oni kontroliraju znatan dio medijskog prostora. Kao primjer treće grupe vlasnika naveden je Ninoslav Pavić, nekadašnji suvlasnik Europapress holdinga i izdavač *Globusa*.

Andrea Zlatar Violić ističe da hrvatskom političkom scenom u devedesetima dominira stranka HDZ, „čije razdoblje vlasti već tijekom prve tri godine zadobiva obličje jednopartijskog i totalitarnog političkog sistema“.¹⁹ „Mentalni postav HDZ-ove vlasti u osnovi je bio izrazito i neprikriveno antiintelektualističan“,²⁰ autorica što argumentira podatkom da je Ivan Milas, član HDZ-a i tadašnji čuvar državnog pečata, usred Sabora RH postavio pitanje „Pošto kilo mozga?“ te odmah odgovorio „Kilo mozga – 2,5 DEM“. Prema istoj autorici, u pitanju je bilo održanje kulture kao javne djelatnosti, dostupne svima: „Osnovno sredstvo kojim se HDZ kao stranka na vlasti štitila (bilo je) upravo uskraćivanje javnoga prostora svima koji misle drugačije. Svima koji nisu punim srcem sudjelovali u proklamiranoj ‘duhovnoj obnovi’, čija je temeljna svrha bila podjarmiti kulturu, učiniti od nje instrument državne ideologije, zasnovane na ideji nacionalnoga i vjerskoga jedinstva, etničke i religiozne ‘čistoće’ i podobnosti“.²¹

Prema Željku Krušelj, razdoblje Tuđmanovog autoritarizma donijelo je hrvatskom novinarstvu ubrzani pad vjerodostojnosti. „Prelazak iz posustale totalitarne u autokratsku vladavinu, oličenu u liku prvog hrvatskog predsjednika Franje Tuđmana, sputanog i svojim historicističkim zabludama, nije se sretno odrazio na tu uzburkanu medijsku pozornicu. Formalni korak naprijed, kako bi nazvali tek stasali medijski pluralizam, bio je praćen još krupnijim korakom unazad, izazvanim potrebom stalnog rušenja moralnih normi i zanatskih pravila novinarske profesije, kao i međusobnim sukobljavanjima i ideološkim prokazivanjima koja su prelazila granice dobrog ukusa“.²²

18 Istraživanje „Vlasništvo nad medijima i njegov utjecaj na nezavisnost i pluralizam medija“, 2003./2004. provedeno u sklopu SEENPOM-a i Mediacentra iz Sarajeva pod vodstvo Mirovnog instituta iz Ljubljane, a objavljeno u istoimenoj publikaciji.

19 Andrea Zlatar Violić, „Hrvatska kultura u tranzicijskom periodu u Hrvatskoj“, *Reč, Časopis za književnost i kulturu i društvena pitanja*, br. 61/2001, 66.

20 Isto, 66.

21 Isto, 91.

22 Željko Krušelj, „Kontrolirane tiskovine vjerodostojnije od slobodnih: medijski apsurdni totalitarne, autokratske i demokratske Hrvatske“, *In Medias res*, vol 3, br. 4/2014, 524-539.

Krušelj napominje da novinar u tom novom, demokratskom sustavu preuzima dvojni ulogu. „Jedno je njegovo lice radilo u korist općega dobra i proklamiranih društvenih vrijednosti, ali je zato ono drugo sve beskrupuloznije počelo gaziti po dostojanstvu i osnovnim ljudskim pravima onih koji su se iz najrazličitijih razloga nalazili u središtu medijskog interesa“. ²³ I u odnosima između struke i autoritarne politike također se očitavala dvojnost ponašanja. „Na jednoj strani dominiralo je podložništvo i snishodljivost onih koji su izravno ovisili o političkim institucijama i raznim interesnim grupama, snažnije i otvorenije izraženo nego u razdoblju slabljenja komunističkog sustava“, dok se na drugoj „stvarao prototip proturežimskih novinara, čiji se smisao djelovanja svodio na danonoćno prozivanje i prokazivanje vlasti“. ²⁴

Opterećenje medija političkim diskursom navodi se i u dokumentu „Kulturna politika Republike Hrvatske. Nacionalni izvještaj“ (1998.), u kojemu se ističe da je „tjedni tisak brojan, raznolik i pluralističan, uključujući i nezavisne dnevne novine, kojih ipak nema dovoljno“ te da su „mediji još uvijek opterećeni političkim diskursom i trpe od pokušaja jednostrane političke kontrole preko ekonomskih, pravnih, sudskih i birokratskih pritisaka“. ²⁵

Malović ocjenjuje da u devedesetima „profesionalno novinarstvo nije u potpunosti preuzelo ulogu neovisnog, uravnoteženog i poštenog izvjestitelja, već je bilo pod utjecajem vlasti, stranaka i vlasnika“ ²⁶ što se kosi s pravilima struke. Isti autor tvrdi da mediji u „procjenjivanju ‘viših interesa’ prave greške: od onih najbanalnijih do doista krupnih“. ²⁷

Može se reći da mediji u tranziciji nisu bili objektivni nego politički i konceptijski pristrani te su se u određenim okolnostima pretvarali u propagandno oruđe čiji je cilj afirmacija državnih interesa te ideoloških i kulturoloških matrica koje promoviraju aktualne političke elite. Tako su mediji sudjelovali u stvaranju dominantne matrice, koja je podržavala vladajuću ideologiju.

Model medijskog „sotoniziranja“ pojedinaca

„Model sotonizacije pojedinca javlja se početkom devedesetih na stranicama državotvornog i senzacionalnog, te čak i nezavisnog tiska (*Vjesnik, Hrvatsko slovo, Slobodna Dalmacija, Slobodni tjednik, Globus*), a temelji se na ‘govoru mržnje’ i javnom obračunavanju s tzv. nepodobnim građanima Hrvatske, čije se mišljenje nije poklapalo s politikom vladajuće stranke i tada poželjnom ideologijom ‘krvi i tla’, preuzetoj iz

23 Isto.

24 Isto.

25 Vjeran Katunarić – Biserka Cvjetičanin, *Kulturna politika Republike Hrvatske. Nacionalni izvještaj*, Zagreb 1998, 159.

26 Stjepan Malović – S. Ricchiardi – Gordana Vilović, *Etika novinarstva*, Sveučilišna knjižara I ICEJ, Zagreb 2007, 51.

27 Isto, 85.

načela ustaške tvorevine NDH“.²⁸ Nakon izjave predsjednika RH „da će se stati na kraj i sudski obračunati s onima koji kaljaju hrvatsku vlast“²⁹ prorežimski novinari počinju medijsku hajku protiv građana koji su po njihovoj procjeni ugrožavali, kako se tada definiralo, „opstojnost hrvatske države“. Taj medijski rat vodio se u službi ratne propagande i obrane zemlje, a bio je usmjeren protiv političkih neistomišljenika, ali i svih ostalih „neprijatelja zemlje“, od Srba i ratnih zločinaca preko oporbenih političara, feministica i intelektualaca, do glumaca, pisaca, intelektualaca, znanstvenika, novinara i sveučilišnih profesora.

Pod modelom medijske „sotonizacije“ pojedinaca podrazumijeva se sustavna, dugotrajna i izrazito negativna medijska kampanja u kojoj se određeni pojedinci, najčešće politički neistomišljenici, javno ocrnjuju i diskreditiraju po nacionalnoj, političkoj, ideološkoj, etničkoj i vjerskoj osnovi. Posljedica takve prakse jest stigmatiziranje tih pojedinaca kao tzv. nepoćudnih građana s ciljem da im se onemogući profesionalno i javno djelovanje. Prema Stjepanu Maloviću, „govor mržnje“ javlja se u hrvatskim medijima nakon Domovinskog rata početkom devedesetih, a podrazumijeva „sve vrste govora kojima se širi, potiče ili opravdava nacionalna, vjerska, rasna, spolna ili rodna netrpeljivost, ksenofobija, antisemitizam, te drugi oblici mržnje temeljeni na nesnošljivosti“.³⁰ Prema Gordani Vilović, razvoj govora mržnje u Hrvatskoj dijeli se na tri razdoblja, a za ovaj rad najznačajnija je prva faza (1990.-1997.) u kojoj se govor mržnje javlja kao posljedica rata, ratnih razaranja, krvoprolića te fenomena prognaništva i izbjeglištva. Prema Vilović, u govoru mržnje najviše se iskazuju političari desne orijentacije te neki kulturni i javni djelatnici, koji su se najčešće služili uvredama, pogrđnim riječima, negativnim stereotipima i ukorijenjenim predrasudama, posebno prema nacionalnim manjinama.³¹

Difamiranje i diskvalificiranje pojedinaca provodilo se agresivnim političkim i ideološkim etiketiranjem, primjerice prozivani ljudi denuncirani su zbog oporbenog političkog uvjerenja, nacionalnog i etničkog podrijetla (srpskog, židovskog, muslimanskog, albanskog ili romskog), sudjelovanja roditelja u NOB-u ili njihova članstva u Savezu komunista, odsustva ili krivog vjerskog opredjeljenja. Korišten je „govor mržnje“ koji se temeljio na uvredama, riječima netrpeljivosti i nesnošljivosti, diskvalifikacijama, ponekad i insinucijama kojima su određeni pojedinci diskreditirani kao „bivši komunisti“, „umišljeni izdanci komunističke mitologije“, „salonski internacionalisti“, „državni neprijatelji“, „jugonostalgičari“ i „Jugoslaveni“, „plaćenici Georga Sorosa“³²,

28 Nina Ožegović, (Ne)vjerodostojnost medijske reprezentacije kulture..., *In medias Res*, vol. 7, br. 13, str. 409.

29 Čulić Marinko, „Na koga Tuđman repetira“, *Feral Tribune*, 6. lipnja, 1994, str. 6.

30 Malović – Ricchiardi – Vilović, *Etika novinarstva*, 61.

31 Gordana Vilović, „Govor mržnje u medijima: Odsustvo novinarskog senzibiliteta za osjetljiva pitanja“, u: R. Udovičić (ur.), *Medijska spoticanja u vremenu tranzicije*, Institut Media Plan, Sarajevo 2005, 238-240.

32 Slavko Goldstein, tadašnji glavni urednik časopisa *Erasmus*, Slobodan P. Novak, glavni urednik časopisa za kulturu *Vijencac*, te novinari *Feral Tribunea* proglašeni su „plaćenicima Georga Sorosa“, *Vjesnik*, prosinac, 1993.

„osobe sumnjivog etničkog porijekla“³³, „srbijaneri“³⁴ i „petokolonaši“.³⁵ Izrazite diskvalifikacije doživjele su hrvatske feministice koje su optužene kao „denuncijantice domovine“³⁶, „bivše profiterke komunizma“, „(anti)hrvatske feministice“,³⁷ a etiketirane su i kao „babe koje progone Hrvatsku“ te „egzaltirane kćeri revolucije“.

U nekim slučajevima, najviše u ultrakonzervativnim glasilima i tabloidima (*Slobodni tjednik*), model medijske „sotonizacije“ bio je proširen i na etički neprihvatljive, huškačke priloge, u kojima su objavljivani popisi tzv. nepoćudnih građana, najčešće drugih nacionalnosti i onih liberalne političke orijentacije, zajedno s fotografijama i kućnim adresama, koji su više nalikovali medijskim potjernicama i *listama za odstrel* nego profesionalnim, relevantnim i vjerodostojnim novinskim člancima.

Prvi slučaj medijske „sotonizacije“ člana/ice intelektualne i kulturne zajednice u Hrvatskoj javlja se u rujnu 1991. godine medijskim napadima protiv zagrebačke kazališne i filmske glumice Mire Furlan, nastavlja se medijskim kampanjama protiv glumca Rade Šerbedžije i književnice Dubravke Ugrešić te potkraj 1992. godine kulminira medijskim difamiranjem pet hrvatskih feministica, poznatim kao slučaj „Vještica iz Ria“. No medijsko diskvalificiranje putem novinskih optužnica i potjernica doživjeli su i brojni drugi kulturni djelatnici – pisci, glumci, redatelji, novinari stranog tiska, tzv. „medijska peta kolona“,³⁸ članovi akademske zajednice te političari lijeve i liberalne orijentacije koji su u javnosti nastupali kritički prema tadašnjoj vlasti i političkom programu vladajuće stranke Hrvatske demokratske zajednice.³⁹

U drugoj polovici 1993. godine u *Slobodnoj Dalmaciji*, *Vjesniku* i *Danasu*⁴⁰ uzredali su oštro intonirani antisemitski prilozima u kojima je napadana Soroseva Zaklada Otvoreno društvo⁴¹ te njezin osnivač židovskih korijena Georg Soros. Na stranicama *Danasa* tijekom 1993. godine opetovano se ukazivalo na vezu između Soroseve zaklade i „međunarodne cionističke zavjere protiv Hrvatske“, a sâm Georg Soros nazivan je „prikrivenim agentom stranih sila“. Na medijskom udaru našao se i tadašnji predsjed-

33 Isto.

34 V.R., *Hrvatsko slovo*, ožujak, 1996.

35 Đ.V. „Medijska peta kolona“, *Nedjeljna Dalmacija*, 20. 1. 1995.

36 Hloverka Novak Srzić, „Denunciranje domovine“, *Glasnik HDZ-a*, 9. 11. 1992.

37 Globusov investigativni tim, „Hrvatske feministice siluju Hrvatsku“, *Globus*, 11. 12. 1992.

38 Đ.V. „Medijska peta kolona“, *Nedjeljna Dalmacija*, 20. 1. 1995.

39 Na udaru medijskih nasrtaja našli su se pjesnik i političar Vlado Gotovac, političarke Mira Lorger i Vesna Pusić, sveučilišni profesori Nikola Visković, Slobodan Prosperov Novak, Neven Sesardić i Dubravko Škiljan, pisac Predrag Matvejević, književni kritičar i publicist Igor Mandić, izdavač, političar i publicist Slavko Goldstein, pisac Slobodan Šnajder, glumac Ivica Vidović, redatelj Rajko Grlić i drugi.

40 Progresivni tjednik *Danas* ugašen je 1992. godine, a zatim je pod patronatom HDZ-a formirana nova redakcija koja je počela uređivati *Danas* u skladu s politikom tadašnje vlade, no čitatelji nisu prihvatili tjednik s takvim konceptom.

41 Zaklada Otvoreno društvo, osnovana u Hrvatskoj 1992. godine, financijski je potpomagala nezavisne medije (primjerice, tada oporbeni kulturni časopis *Vijenac* i satirički list *Feral Tribune*) zbog čega se insinuiralo da osnivač Georg Soros „lijevim mišljenjem i internacionalizmom“ želi utjecati na hrvatski medijski prostor.

nik Upravnog odbora Soroseve zaklade Otvoreno društvo Miko Tripalo, koji je stigmatiziran u prosincu 1993. u *Slobodnoj Dalmaciji* kao „dobro honorirani agent velike strane zaklade“.

Prema Andrei Zlatar Violić, „najpoznatiji slučaj ‘sotonizacije’ pojedinaca je upravo slučaj ‘Vještica iz Ria’ kojim su hrvatske književnice i novinarki u visokonakladnom tjedniku *Globus* u anonimnom tekstu – tabeli (koju je izradio tzv. investigacijski tim) bile demonizirane kao državni neprijatelji, najviše po kriteriju nacionalne pripadnosti i ‘anti-hrvatske’ orijentacije“.⁴² Medijski progon pet hrvatskih feministica i intelektualki – novinarki, književnica i sveučilišnih profesorica (Slavenka Drakulić, Rada Iveković, Vesna Kesić, Jelena Lovrić, Dubravka Ugrešić) započeo je objavljivanjem članka „Hrvatske feministice siluju Hrvatsku“ tzv. *Globusovog* investigativnog tima s podnaslovom „Vještice iz Ria“ (*Globus*, 11. 12. 1992.), u kojem se anonimni autor, u formi medijske tjeralice, bavio na nedopušteni način njihovim podrijetlom, obiteljskim i bračnim statusom te profesionalnim i intimnim biografijama.

Progoni Mire Furlan i pet feministica iz slučaja „Vještice iz Ria“ povezuje nekoliko čimbenika: u oba slučaja u javnosti su difimirane žene, koje su zagovarale slobodu mišljenja i čiji su stajališta bila u opreci s dominantnim državnim stajalištem, „sotoniziranje“ je inicirano nepotpisanim priložima, dakle autori su se skrivali iza potpisa tzv. investigativnog tima, oba članka objavljena su u tjedniku *Globus*,⁴³ koji je tada izlazio u izdanju privatnog hrvatskog medijskog poduzeća Europapress Holding⁴⁴ (današnja Hanza Media d.o.o.). Treba reći i to da protagonistice nisu nikada doživjele javnu ispriku.⁴⁵ S obzirom da se u tom osjetljivom razdoblju vojne agresije početkom devedesetih godina 20. stoljeća tražilo od članova intelektualne i kulturne zajednice nedvosmisleno političko izjašnjenje, objavljivanjem takvih članaka privatnom, komercijalnom poli-

42 Andrea Zlatar Violić, „Zagovaranje kulture...“, 91-95.

43 *Globus* su u prosincu 1990. pokrenula petorica bivših *Vjesnikovih* novinara (Rene Bakalović, Ratko Bošković, Denis Kuljiš, Ninoslav Pavić, Nenad Polimac i Vladimir Tomić) i poduzetnik Zdravko Jurak. Pokrenut je kao privatni projekt, a ne kroz proces privatizacije društvenog i državnog vlasništva, prema Miroslavu Edvinu Habeku „na razvalinama *Vjesnika*“. Suvlasnici lista bili su Pavić i Jurak, a prvi glavni urednik Kuljiš. List je prvo izlazio u sklopu *Vjesnikove* izdavačke kuće na velikom format, a od svibnja 1991. *Globus* postaje privatno poduzeće i oko njega se stvara medijski koncern Europa Press Holding. Tijekom izlaženja doživio je nekoliko ideoloških i konceptijskih transformacija: zamišljen je kao tabloid, početkom rata transformira se u ratne novine, a zatim postaje politički tjednik u kojem se razotkrivaju mračni aspekti privatizacije u Hrvatskoj, političke i gospodarske afere, te organizirani kriminal, a tiražu dižu i senzacionalističkim člancima o društvenom životu hrvatskih tajkuna.

44 Europapress Holding (današnja Hanza Media d.o.o.) osnovano je kao privatno medijsko poduzeće u svibnju 1991. nakon privatizacije tjednika *Globus*, u većinskom vlasništvu Nine Pavića, nekadašnjeg glavnog urednika *Poleta* i novinara *Vjesnika*. Nakon priključenja privatnog poduzeća Arena (*Mila*, *Auto klub*, *Astro*...) Uroša Šoškića postaje najveće medijsko poduzeće u Hrvatskoj u kojem izlazi pet dnevnih (*Jutarnji list*, *Slobodna Dalmacija*, *Sportske novosti* i dr.) i 30 tjednih novina (*Globus*, *Doktor u kući*, *Vita* i dr.) te desetak specijaliziranih web portala (Dobra hrana, dodo.hr, dosi.hr).

45 U članku „*Globus* je najvažniji medijski projekt u neovisnoj Hrvatskoj“, objavljenom u *Jutarnjem listu* 4. veljače 2010. godine, autor teksta Davor Butković navodi da se radilo o „progoniteljskom pamfletu koji naprosto nije smio izaći“

tičkom listu *Globus* se stavio u poziciju državnog/državotvornog lista, koji metodom medijske „sotonizacije“ i govorom mržnje te kršenjem temeljnih standarda i normi novinarske profesije, „odstranjuje“ tzv. nepoćudne građane iz javnog prostora Hrvatske.

Posljedice takvih medijskih kampanja usmjerenih protiv intelektualaca i kulturnih djelatnika bile su poražavajuće. Nekim predstavnicima kulturne i intelektualne zajednice ugrožene su profesionalne karijere, a drugima i egzistencije, dok je dio nastavio graditi profesionalne karijere izvan Hrvatske. Slučajevi medijskih progona u devedesetim godinama prošlog stoljeća metafore su za neprofesionalno, nemoralno i huškačko novinarstvo iz vremena državno sponzoriranog nacionalizma u Hrvatskoj kad su i državni i oporbeni mediji gradili egzistenciju, odnosno profit, na koegzistenciji nacionalizma, senzacionalizma i seksizma.

Slučaj medijske „sotonizacije“ Mire Furlan

Početak medijske proizvodnje neprijatelja

Uvredljiva političko-seksistička medijska kampanja protiv zagrebačke kazališne i filmske glumice Mire Furlan, tadašnje prvakinja zagrebačkog Hrvatskog narodnog kazališta, počela je nakon njezinog nastupa u rujnu 1991. godine na kazališnom festivalu BITEF u Beogradu u predstavi *Pozorišne iluzije* Pierrea Corneillea Jugoslovenskog dramskog pozorišta u režiji Dejana Unkovskog. Medijsku kampanju inicirao je visokonakladni informativno-politički tjednik *Globus*, tadašnje „ratne novine“. U listopadu 1991. *Globus* je u jednoj od najčitanijih kolumni toga razdoblja u ironijskom stilu prozvao glumicu zbog „razdragane igre i pokazivanja sisa po beogradskoj pozornici BITEF-a“,⁴⁶ dok joj „zagrebačke kolegice s navedenim rekvizitima silaze u podrum“,⁴⁷ Prilog je zaključen tendencioznom tvrdnjom da će glumica „možda ipak nazvati Zagreb kad joj napalm-bomba, po preporuci Šešelja, razvali HNK, čiji je još član“, kako bi pitala „je li joj došla plaća“.⁴⁸

Ubrzo su i u drugim hrvatskim tiskanim medijima (*Top*, *Slobodna Dalmacija*, *Večernji list*, *Vjesnik*) uslijedili profesionalno sporni i etički upitni prilozi, u kojima su najčešće korištene politikantske metode stigmatizacije s ciljem političkog, moralnog i profesionalnog diskreditiranja Mire Furlan. U to osjetljivo ratno doba, nabijeno nacionalističkim nabojem, kad se u medijskom prostoru zahtijevalo jasno političko opredjeljenje „za Hrvatsku“, njezino sudjelovanje u predstavi na BITEF-u u Beogradu protumačeno je kao nacionalna izdaja jer nije jasno osudila agresiju na Hrvatsku.

Medijskim napadima pridružio se i komercijalni tjednik *Top*, u kojem se tvrdilo da „unitaristička, prosrpska, ali i antihrvatska djelatnost dotične glumice nije ni od

46 Tanja Torbarina, „Sred pušaka i bajuneta“, *Globus*, 4.10.1991., 3.

47 Isto.

48 Isto.

danas ni od jučer, nego se mogla zapaziti još mnogo prije ovog tragičnog rata⁴⁹. *Top* tu tezu razrađuje i pridruženom anketom s kazališnim kolegama gdje se zaključuje kako su „vremena takva da se ljudi moraju opredijeliti, moraju odlučiti gdje će, kako i s kim živjeti. (...) Dobro je da se neke stvari dovedu do kraja. Jer, sve je ili crno, ili bijelo. Nema sivog!“⁵⁰ Tom tvrdnjom sažima se medijska klima u devedesetima godinama prošlog stoljeća, kada su mediji u skladu s ozbiljnom društvenom situacijom i od umjetnika i intelektualaca tražili jasno političko i ideološko izjašnjenje te zauzimanje strane. Također se razotkriva praksa medijske proizvodnje neprijatelja, raširena u devedesetima, koja je kulturu javnog komuniciranja često srozavala na razinu govora mržnje s ciljem da se kazne i izoliraju svi oni koji su razmišljali na drukčiji način od tada općeprihvaćene teze da je pripadnost naciji najvažnija vrijednost.

U navedenim prilozima prekršena su temeljna pravila novinarske profesije i etičke norme, koje su propisane u većini svjetskih kodeksa i deklaracija.⁵¹ Primjerice, u Kodeksu časti Hrvatskog novinarskog društva⁵² naglašava se važnost slobode medija, slobode izražavanja i slobodnog protoka informacija, ali i obveza novinara da uravnoteženo, objektivno, pošteno, odgovorno i istinito informiraju javnost, dok se neopravdano sumnjičenje, iskrivljavanje dokumenata i činjenica te laganje smatra najozbiljnijim profesionalnim prijestupom.⁵³

Mira Furlan je u tisku objašnjavala „da je njen boravak u Beogradu privremen“⁵⁴ i da je još 1986. godine otišla u taj grad „stjecajem privatnih i profesionalnih okolnosti“⁵⁵ te da je još u radnom odnosu u zagrebačkom Hrvatskom narodnom kazalištu.⁵⁶ Zbog spomenutih novinskih članaka Zagrebom se širila fama da je glumica napustila Zagreb, a time i ratom ugroženu Hrvatsku. Njen pokušaj da u otvorenom pismu javnosti „Zašto igram“⁵⁷ objasni svjetonazorsku i profesionalnu pozadinu svojih postupaka – pacifizam, kozmopolitizam i unutrašnju potrebu za obranom dostojanstva profesije, nije naišao na razumijevanje dijela hrvatske intelektualne i kulturne elite te javnosti.

49 Ladislav Sever, „Sisama na Hrvatsku“, *TOP*, 11. 11. 1991

50 Isto.

51 Etički kodeks Francuskog udruženja novinara, Kodeks Njemačkog vijeća za novinstvo, Kodeks profesionalnog postupanja Britanskog udruženja novinara, Münhenska deklaracija, te Akti Savjeta Europe.

52 Kodeks časti Hrvatskog novinarskog društva, HND, Zagreb, 1993. www.hnd.hr/hr/dokumenti (pristupljeno 12. 4. 2019)

53 Kodeks časti HND-a u članku 3 ističe da svaki novinar ima pravo na svoje političko opredjeljenje i angažiranje, ali u svom djelovanju „poštuje profesionalnu distancu prema aktualnim zbivanjima, što je jedan od uvjeta za objektivno, profesionalno izvještavanje o događajima“. U članku 16 napominje se da novinar treba štiti čovjekovu intimu od neopravdanog ili senzacionalističkog otkrivanja u javnosti (...) te poštivati pretpostavku (presumpciju) nedužnosti, integritet, dostojanstvo i osjećaje svih stranaka u sporu.

54 Sanja Muzaferija, „Između štampe i tiska“, *Danas*, 7. 5.1991, 70-71.

55 Goran Gajić, suprug Mire Furlan, studirao je na Fakultetu dramske umjetnosti u Beogradu.

56 Mira Furlan je 1991. godine još igrala u dvije predstave u zagrebačkom HNK-u – *Davoljem učeniku* Božidara Viočića i *Mjesec dana na selu* Georgija Para.

57 Mira Furlan, „Zašto igram?“, *Danas*, 8.10.1991.

Objašnjenje da je igrala na BITEF-u „zbog onih ljudi koji u ovom gradu (Beogradu) nisu poljupcima i mahanjem ispraćali tenkove na Hrvatsku“⁵⁸ nije doživljen kao prihvatljiv argument. Također, nije prihvaćen njezin zaključak da bi neigranje te predstave značilo „da je opća destrukcija izvedena do kraja, da smo svi zbrisani s lica zemlje kao nepotrebni i čak štetni balast, ukratko, potpisati vlastitu kapitulaciju“.⁵⁹

S obzirom da je medijsko denunciranje Mire Furlan nastavljeno tijekom jeseni 1991. godine, glumica u „Pismu sugrađanima“ pokušava obraniti „svoje pravo na nepristajanje na ono što se od svih nas, građana, tada tražilo“.⁶⁰ U tom pismu izražava „užasnutost silinom i količinom mržnje, jednodušnošću osude“ te činjenicom da nitko nije u njezinoj gesti „vidio dobru namjeru, obranu integriteta profesije, pokušaj da se obrani jedna lijepa i dobra namjera“.⁶¹ Naglasila je da „ionako nije imala namjere nastaviti s igranjem te predstave“ i poručila sljedeće: „Strahovito je tužno biti prisiljen na opravdanje, a nedjelo ne postoji. Postoji samo očaj, muka i užas. Preda mnom više ne postoje nikakve odluke koje moram donijeti. Sve su odlučili drugi. Oni su odlučili da ja moram zašutjeti, odustati, zamrijeti, oni su mi ukinuli pravo da radim svoj posao na onaj način na koji ja mislim da bih ga trebala raditi“.⁶²

Premda su u tjedniku *Danas* objavljena pisma podrške Miri Furlan u kojima je ocijenjeno da „iz njenog pisma ne izvire mržnja već bol i nada u bolje sutra“,⁶³ medijsko proganjanje Mire Furlan nije zaustavljeno, nego je nastavljeno i nakon njezinog emigriranja u Ameriku 15. studenog 1991. godine. Glumica Mira Furlan je u hrvatskom medijskom prostoru postala *persona non grata*, nepoćudna i neprihvatljiva osoba, koja je povrijedila interese, čast i dostojanstvo hrvatske države. Bila je zapravo idealna žrtva – uspješna, anacionalna, kozmopolitski orijentirana i krhka, a istodobno jaka, jer je vjerovala da umjetnost može nadići rat i u devedesetima poželjno nacionalističko opredjeljenje.

„Zastrašujući tračevi investigativnog tima“

Medijska kampanja protiv Mire Furlan kulminirala je trodijelnim feljtonom koji je pod kompromitirajućim nadnaslovom „Težak život lake žene“ izlazio u privatnom visokotiražnom, *mainstream* listu *Globus* od 31. siječnja do 14. veljače 1992. godine. Taj serijal o Miri Furlan potpisuje tzv. *Globusov* investigativni tim, dakle anonimni autor koji u prikazu privatnog i profesionalnog života glumice koristi tendenciozni i senzacionalistički pristup, kao i mehanizme medijske manipulacije i stigmatizacije te nizanje neprijemjenih intimnih detalja, tzv. pikanterija iz života glumice.

58 Isto.

59 Isto.

60 Mira Furlan, „Pismo sugrađanima“, *Danas*, 5. 11.1991.

61 Isto.

62 Isto.

63 Ana Bastašić, „Pismo Miri Furlan“, Pisma čitalaca, *Danas*, 19. 11. 1991.

Optužbe i difamacije u tim etički i profesionalno spornim priložima dovele su do dodatnog moralnog i političkog diskvalificiranja glumice u javnosti. Prema Ivici Ivaniševiću, u tom nizu od tri etički i profesionalno sporna teksta „u deskripciji lika i djela Mire Furlan uspostavljena je analogija između nepoćudnog političkog držanja i posvećanijeg moralnog pokleknuća“. ⁶⁴ U serijalu je korištena metoda jeftinog psihologiziranja kojom je u žurnalističkom stilu ispričana „još jedna tragična hrvatska sudbina“. ⁶⁵ Takav publicistički stil možda bi se mogao svrstati u slobodu novinarskog izražavanja, ali činjenica da je riječ o nepotpisanom autoru, koji se krije iza fantomskog *Globusovog* istraživačkog tima, navodi na zaključak da se radi o novinarskoj zloupotrebi s ciljem medijskog optuživanja, stigmatiziranja „protivnika“ i komercijalnog iskorištavanja informacija. S druge strane, prema Maloviću, upućuje na zaključak da su neki mediji u Hrvatskoj u devedesetima jasno zauzimali stranu i politički se opredjeljivali što se kosi s pravilima struke. ⁶⁶

Već se u prvom nastavku serijala pod naslovom „Tragična sudbina velike hrvatske glumice“ ⁶⁷ čitatelje podsjeća kako Miru Furlan „kolege iz gornjogradske gimnazije pamte po burnim emotivnim reakcijama“ i „čestom plakanju“. Zatim se u prilogu nižu neukusni, neprihvatljivi, senzacionalistički detalji o njezinom privatnom životu („fatalne ljubavi“, „pokušaj samoubojstva plinom koje srećom nije uspjelo“, sprovod njene majke na kojem je „doživjela živčani slom, odbivši od sebe poznate koji su joj željeli izraziti sućut“ ⁶⁸). U nastavku se spominje i njeno prvo glumačko iskustvo u školskom komadu *Živjeti poput svinja* u kojem je glumica dobila „najprovokativniju ulogu mlade prostitutke“, kojom je „uzbudila socijalističko ćudoređe Zagreba sedamdesetih“. ⁶⁹ Prema tvrdnjama anonimnog autora, „često su joj nudili uloge slobodnih žena“, te je „javnost nerijetko zbog takvih njenih uloga bila podijeljena“ ⁷⁰ čime se pokušao obezvrijediti njen moralni i profesionalni integritet.

U drugom dijelu *Globusovog* feljtona pod naslovom „Nespremna za životnu ulogu“ s podnaslovom „Zašto su samoubilačka raspoloženja dolazila neposredno nakon najvećih priznanja ili ostvarenja ljubavnih veza kojima je toliko težila?“ ⁷¹ (7. veljače 1992.) još se izravnije piše o glumičinom privatnom i profesionalnom životu. U prilogu se navodi „da je nosila duboku majčinu traumu iz djetinjstva, koja je veći dio rata za vrijeme NDH provela skrivena u ormaru jer je bila Židovka“, ⁷² pa se u pseudo-psihoanalitičkoj formi postavlja pitanje: „Trebala li tu tražiti korijene njene česte zlučudosti prema Zagrebu?“

64 Ivica Ivanišević, „Odstranjivanje Mire Furlan“, *Slobodna Dalmacija*, 6. 2. 1992.

65 Globusov istraživački tim, „Težak život lake žene: ‘Tragična’ sudbina velike hrvatske glumice“, *Globus*, 31. 1. 1992.

66 Stjepan Malović, „Ima li granica slobodi medija?“, *Politička misao*, vol. 4171, Zagreb 2004., str. 32-41

67 Isto.

68 Isto.

69 Isto.

70 Isto.

71 Globusov istraživački tim, „Težak život lake žene: Nespremna za životnu ulogu“, *Globus*, 7. 2. 1992.

72 Isto.

Potom *Globusov* investigativni tim zaključuje da su se „njene profesionalne veze s muškarcima vrlo često pretvarale u ljubavne, pa je i utjecaj pojedinih redatelja sezao znatno dalje od pozornice“.⁷³

Premda je oprema cijelog *Globusovog* serijala (nadaslovi, naslovi, podnaslovi i potpisi ispod fotografija) izrazito upitna, kršenje profesionalnih i etičkih normi najviše dolazi do izražaja u drugom nastavku gdje je naglašen seksistički pristup i relativiziranje profesionalnih postignuća glumice. Fotografije se potpisuju seksističkim porukama, primjerice „Poželjna i intelektualcu i kamiondžiji – Mira Furlan u predstavi ‘Šteta što je kurva’“,⁷⁴ čime se ponajprije naglašava njen izgled vampa i razuzdanost likova koje je tumačila. U istom seksističkom kontekstu navedene su i njene uloge s fokusom na one u kojima je nastupila „u eksplicitno erotiziranim scenama“. Prema *Globusovom* investigativnom timu, takva glumačka praksa kulminirala je s filmom *Lepota poroka* Živka Nikolića jer je u tom uratku junakinja koju je tumačila sudjelovala u „erotskom trilingu“. Takvo uvredljivo profiliranje glumice zaokruženo je navođenjem „njenih suicidalnih raspoloženja“ te informacije o „zagrebačkim psihijatrima koji su je uspjeli izvući iz najvećih depresija“.⁷⁵

U trećem nastavku feljtona pod naslovom „Priča o dva grada“ s podnaslovom „Da li je *Globusov* feljton nekrolog glumici, ili povod za njen trijumfalni povratak u Zagreb?“⁷⁶ nastavlja se obezvrjeđivanje njezinih profesionalnih postignuća i uspjeha. Ističe se kako se Mirom Furlan „nije bavio ozbiljan kazališni tisak“, što se pokušava argumentirati podatkom da u godišnjacima Dubrovačkih ljetnih igara, u sezonama kad je tumačila Gloriju u istoimenoj Marinkovićevoj drami, te Ofeliju u Shakespearovom *Hamletu*, nema njezinih fotografija. Feljton završava opaskom kako „bi se svijet trebao s njom pomiriti jer ona ostaje zvijezda koja je zasigurno pružila velike trenutke užitka“,⁷⁷ koja je zbog senzacionalizma i dvosmislenosti neprihvatljiva u medijskom prostoru, jer krši etičke i novinarske standarde.

Na ovaj novinski serijal pismom je reagiralo 62 glumaca i glumica te kazališnih i filmskih redatelja. Pismo je pod naslovom „Zastrašujući tračevi investigativnog tima“⁷⁸ objavljeno u *Globusu*. Glumci i redatelji u tom pismu, „začudeni i zgroženi feljtonom o životu Mire Furlan“, izražavaju svoje negodovanje protiv takve vrste medijskog denunciranja. U pismu ističu da je „ružno i zastrašujuće kako ovim ‘feljtonom’, u kojem se običan trač perfidno diže na nivo suptilne psihološke analize, zloupotrebljavate medijsku moć i tako povređujete pravo na privatnost spomenutih“.⁷⁹ Na kraju se upućuju pitanje *Globusovom* uredništvu: „Hoće li vam timsko, anonimno seciranje privatnog života ‘grešnih’ umjetnika biti stalna rubrika?“⁸⁰

73 Isto.

74 Isto.

75 Isto.

76 *Globusov* investigativni tim, „Težak život lake žene: Priča o dva grada“, *Globus*, 14.2.1992.

77 Isto.

78 Pisma čitalaca, „Zastrašujući tračevi investigativnog tima“, *Globus*, 14.2.1992.

79 Isto.

80 Isto.

Slučaj medijskog „sotoniziranja“ Mire Furlan zaokružen je novinskim prilogom „Nevini su važni“,⁸¹ objavljenom u *Nedjeljnoj Dalmaciji*, u kojem je autorica članka definirala feljton o Miri Furlan kao „maligni serijal“ i „nevješto kombiniranje laži, fantazija, tračeva i djelića istine“ čiji je cilj bio „oblatiti i pokopati, a ne istražiti“. U istom prilogu razotkrila je ime autora⁸² trodijelnog serijala, koji se skrivao iza potpisa *Globusovog* investigativnog tima, s napomenom da je on vjerojatno bio samo izvršitelj te „medijske narudžbe“. Također je pojasnila razloge svoje odluke naglasivši kako je „krug osumnjčenika za misteriozno autorstvo bio vrlo širok“,⁸³ a kako se u njemu našla i autorica navedenog teksta te nekoliko njenih prijatelja novinara samo zato što su pripadali istoj branši, odlučila je „otkriti ono što ionako svi u Zagrebu već znaju“.⁸⁴ Svoj prilog poantirala je sljedećom tvrdnjom da „nije samo Mira Furlan žrtva *Globusove* čizme“, nego „svi mi, zajedno s ovim jadnim javnim prostorom koji će još dugo liječiti ožiljke tog sasvim specifičnog ‘investigativnog žurnalizma’“.⁸⁵

Promjena medijske percepcije

Medijska percepcija Mire Furlan promijenjena je u vrijeme vladavine „koalicijske šestorke“, nakon njezinog nastupa u kolovozu 2002. godine u naslovnoj ulozi predstave *Medeja* u produkciji Kazališta Ulysses na Malom Brijunu. To je bila prva kazališna uloga Mire Furlan u Hrvatskoj nakon što je 1991. godine emigrirala u Ameriku. U većini medijskih priloga njezina interpretacija *Medeje* bila je pozitivno ocjenjena, međutim, niti u jednom članku nije navedeno kakvim je politički i moralnim diskvalifikacija glumica bila izvrgnuta u javnom prostoru Hrvatske početkom devedesetih godina prošlog stoljeća. U većini medijskih napisa spomenuta su imena političara pobjedničke koalicije, prisutnih na pretpremijernoj i premijernoj izvedbi *Medeje* na Malom Brijunu, čime se htjelo ukazati da nova vlast – „koalicijska šestorka“ – podržava Kazalište Ulysses⁸⁶ i Miru Furlan te donosi demokratska strujanja koja će utjecati na promjenu kulturne politike i kompletne slike kulture u Hrvatskoj. Tom valu medijske demokratizacije priključuje se i Mira Furlan koja aktivno sudjeluje u pomirbenom spektaklu s medijima: slijede brojni intervjui, čak i u onim listovima koji su u ranijim priložima koristili govor mržnje i model medijske „sotonizacije“. Njenoj desotonizaciji u hrvatskoj javnosti priključuje se i *Globus* prilogom „Povratak filmske dive“,⁸⁷ koncipiranim kao javna medijska „ispričnica“. U prilogu se zaključuje da je „ljetni povratak Mire Furlan u Hrvatsku važan kako za naše tako i za njezino suočavanje s prošlošću i knjigovodstveno

81 Jasmina Kuzmanović, „Nevini su važni“, *Nedjeljna Dalmacija*, 27. 2. 1992.

82 Autor *Globusovog* trodijelnog serijala o Miri Furlan, koji je bio objavljen od 31. siječnja 1991. do 14. veljače 1992. bio je novinar Rene Bakalović.

83 Jasmina Kuzmanović, „Nevini su važni“, *Nedjeljna Dalmacija*, 27. 2. 1992.

84 Isto.

85 Isto.

86 Suosnivač Kazališta Ulysses je glumac Rade Šerbedžija, koji je uz Miru Furlan također bio žrtva medijske difamacije 1991. godine.

87 Nedžad Haznadar, „Povratak filmske dive“, *Globus, Lifestyle*, 16. 8. 2002.

uređenje emotivnih knjiga s prošlostoljetnim računima“. Taj prilog, prema Marinku Čuliću, „ima snagu pozitivnog presedana, jer se u Hrvatskoj nitko nikome ni za što nikada nije ispričavao“.⁸⁸

U toj *Globusovoj* ispričnici zamjećuje se nekoliko činjenica koje su vrijedne analize. Premda je *Globus* priznao da je kao tadašnji ratni tjednik „nenamjerno odigrao nesretnu ulogu u slučaju Mire Furlan“⁸⁹ te se „zato danas ispričava“⁹⁰, tako sročena isprika djeluje kao formalna, neuvjerljiva i pragmatična gesta, koja bi u skladu s novim političkom vjetrovima trebala tom tjedniku osigurati iskupljenje kod čitatelja i sigurniji položaj na hrvatskom medijskom tržištu. Drugo, s obzirom da taj medijski prilog nije potpisao glavni urednik, niti neki visokorangirani medijski djelatnik tog poduzeća, nego novinar urednik, takva odluka je umanjila vrijednost i vjerodostojnost, kao i uvjerljivost te medijske isprike. Treće, prilog je objavljen na stranicama rubrike *Lifestyle* u kojoj se inzistiralo na formi vizualne, često i artificijelne inscenacije i teatralizacije medijskih ličnosti te je time isprika dodatno izgubila na vjerodostojnosti i značaju.

Glumica Mira Furlan prihvatila je *Globusovu* ispriknu, no istaknula je da bi prava isprika uključivala „ozbiljno bavljenje vlastitom prošlošću, vlastitim grijesima, vlastitom ulogom u linču i istjerivanju ljudi“⁹¹ a posebno „navođenje imena počinitelja i otkrivanje principa po kojima su se birale mete, kao i razotkrivanje veze između tih i takvih medijskih akcija s tadašnjom službenom politikom“.⁹² Glumica je također napomenula da je i ovom prigodom „upotrijebljena“ i da joj „nije, ni ovom prilikom, kao ni prije 11 godina, uspjelo ostati samo glumicom (ili samo čovjekom), nego da je opet simbol, objekt, katalizator za ovo ili ono, lakmus-papir na kojem se prepoznaju, prokazuju, svrstavaju ljudi“.⁹³

Odjeci iz perspektive Mire Furlan

Mira Furlan je javno progovorila o posljedicama medijskog denunciranja na njezin profesionalni život u emisiji „Nedjeljom u 2“, koja je emitirana 2. ožujka 2008. godine na HTV-u. Svjedočila je kako su nakon objavljivanja tih spornih priloga u hrvatskom tisku „upirali prstom u nju, slali joj prijeteće poruke stravičnog sadržaja“, što je na kraju rezultiralo otkazom u Hrvatskom narodnom kazalištu. Prema Furlan, „to nije bilo nimalo duhovito, niti lakog žanra“, „nije bilo ni tračarenje preko kojeg se pređe“, nego „poziv na linč“, „odstrel nezaštićene divljači“.⁹⁴ Opisujući atmosferu u devedesetima, istaknula je kako je u to vrijeme „biti žena i biti glumica značilo biti meta“, dok je „ratna propaganda nastojala izbrisati iz sjećanja ljudi sve zajedničko što je među njima posto-

88 Marinko Čulić, „Osoba tjedna“, *Feral Tribune*, 24. 8. 2002.

89 Nedžad Haznadar, „Povratak filmske dive“, *Globus, Lifestyle*, 16. 8. 2002., (72 - 73)

90 Isto

91 Furlan, Mira, „Je li imalo smisla?“, *Feral Tribune*, 31. 08. 2002.

92 Isto

93 Isto

94 Mira Furlan, TV emisija *Nedjeljom u dva*, 2.3.2008.

jalo“ te „ostvariti cilj etnički čistih prostora zbog čega vođe tih ciljeva, kojih danas više nema, mogu biti zadovoljni“.95 Kako je u novinama „bila objavljena njena adresa stanovanja“, zaključila je da su se ljudi bavili „svjesno opasnim radom, ne samo prema njoj“.96 Na pitanje voditelja Aleksandra Stankovića kako objašnjava zašto se to baš njoj dogodilo i to od strane ljudi koje je dobro poznavala, Mira Furlan je odgovorila da je „tada vladao govor mržnje“ te da je „ratna propaganda zdušno, žestoko i fantastično radila“.97 Međutim, nije prozvala autora teksta nego je konstatala „da su ti ljudi i dalje kreatori medijskog života u Hrvatskoj“.98 Kad su je 2010. godine prigodom posjeta Hrvatskoj pitali kako danas gleda na medijski linč kojem je bila izložena početkom devedesetih godina prošlog stoljeća u Hrvatskoj, glumica je odgovorila kako su „mediji tada bili vođe linča na ljude, a sad su promijenili fah pa se bave isključivo tračevima i kičem“.99

Zaključak

Slučaj medijske „sotonizacije“ Mire Furlan može se smatrati, uz članak „Hrvatske feministice siluju Hrvatsku“, također objavljenome u visokonakladnom političkom tjedniku *Globus* početkom devedesetih, primjerom neprofesionalnog, senzacionalističkog i huškačkog novinarstva, koji će u povijesti hrvatskog novinarstva ostati zapamćen po nepoštivanju osobnosti i privatnosti glumice.

Također je izražena politikantska metoda difamacije s neargumentiranim političkim optužbama s ciljem sramoćenja i političkog diskreditiranja glumice kao (političkog) protivnika u javnom životu Hrvatske. Takvim pisanjem, punim neprovjerenih ili iskrivljenih informacija, tendencioznih tvrdnji i neukusnih konstrukcija, te opterećenim jednosmjernim i neobjektivnim prikazivanjem profesionalnog i privatnog života glumice, diskreditiran je profesionalni i moralni integritet glumice. Također je *Globus* kao politički tjednik izgubio vjerodostojnost jer su objavljivanjem takvog anonimnog priloga prekršeni temeljni profesionalni standardi i etičke norme.

Medijskim modelom „sotoniziranja“ Mire Furlan zloupotrijebljeni su novinarski položaj i ovlasti. Naime, u navedenim priložima konstruirana je medijska optužnica, koja je bazirana na neargumentiranim ideološkim optužbama, insinucijama i etiketama, seksističkim uvredama i pristranosti, a također je prepoznata zamjetna politička angažiranost i propagandna djelatnost novinara u funkciji promidžbe određene ideologije.

95 Isto

96 Isto

97 Isto

98 Isto

99 Marko Njegić, „Mira Furlan: Čudni su se likovi uzdigli na ovim prostorima“, *Slobodna Dalmacija*, 12. 7. 2010.

Ovim je slučajem potvrđeno da je medijska slika u Hrvatskoj u tom razdoblju bila u velikoj mjeri odraz političkih interesa koji su prevladavali u zemlji. Sva ta kršenja profesionalnih standarda i etičkih normi upozoravaju na činjenicu da su rat, politički zaokreti, te općedruštvene promjene imale veliki utjecaj na medije.

Serijal je također pridonio jačanju stereotipizirane slike žena u medijima („laka žena“) te je stvaranjem atmosfere javnog linča negativno utjecao na razvoj pluralizma i slobode mišljenja u hrvatskom medijskom prostoru.

Literatura

1. Chomsky, Noam. „Mediji, propaganda i sistem“ http://www.elektroničke_knjige.com/chomsky_noam/mediji_propaganda_i_sistem/indeks.htm (pristupljeno 15. 5.2020.)
2. Habek, Miroslav Edvin (2015.). Pad kuće Vjesnik. Zagreb. Edicije Božičević.
3. Habermas, Jürgen (1989.). The Structural Transformation of the Public Sphere. Cambridge: Massachusetts: The MIT Press.
4. Horkheimer, Max, Adorno, Theodor (1989.). Dijalektika prosvjetiteljstva: Filozofijski fragmenti. Sarajevo: Veselin Masleša.
5. Kodeks časti Hrvatskog novinarskog društva (1993), Etički kodeks Francuskog udruženja novinara, Kodeks Njemačkog vijeća za novinstvo, Kodeks profesionalnog postupanja Britanskog udruženja novinara, Münhenska deklaracija, te Akti Savjeta Europe.
6. Krušelj, Željko (2014.). Kontrolirane tiskovine vjerodostojnije od slobodnih: medijski apsurd totalitarne, autokratske i demokratske Hrvatske“. In *Medias res*, Vol 3, br. 4.
7. Kulturna politika RH: Nacionalni izvještaj (1998.). Ur. Biserka Cvjetičanin i Vjeran Katunarić. Zagreb: Ministarstvo kulture RH.
8. Malović, S., Ricchiardi S. i Vilović, G. (2007.). Etika novinarstva. Zagreb: Sveučilišna knjižara i ICEJ, Zagreb, 2007.
9. Malović, Stjepan (2004.). Ima li granica slobodi medija? Zagreb: Politička misao, Vol 41/1, (32-4)
10. McQuail, Dennis (1994.). *Mass Communication Theory*. Sage Publications, London.
11. Novak, Božidar (2005.). *Hrvatsko novinarstvo 20. stoljeća*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.
12. Ožegović, Nina (2018.). Ne)vjerodostojnost medijske reprezentacije kulture: od političke manipulacije do strategije skandala, In *medias Res*, Vol. 7 No.13 (2101-2114)
13. Vilović, Gordana (2005.). Govor mržnje u medijima: Odsustvo novinarskog senzibiliteta za osjetljiva pitanja, u Udovičić, R. (ur.). *Medijska spoticanja u vremenu tranzicije*. Sarajevo. Institut Media Plan.
14. Zlatar Violić, Andrea (2001.). Zagovaranje kulture: Uloga medija u promociji novih kulturnih vrijednosti. U: Radni materijal radionice Zagovaranje kulture. www.policiesforculture.org
15. Zlatar Violić, Andrea (2001.). Hrvatska kultura u tranzicijskom periodu u Hrvatskoj. Reč, Časopis za književnost i kulturu, i društvena pitanja, br. 61.
16. Zgrabljic, Nada (2003.). Hrvatska medijska politika i javni mediji. *Medijska istraživanja* 9 (1).

Novinski izvori

1. Bastašić, Ana: Pismo Miri Furlan (1), Pisma čitalaca, Danas, 19. 11. 1991.
2. Čulić, Marinko: Osoba tjedna, Feral Tribune, 24. 8. 2002.
3. Đ.V. Medijska peta kolona. Nedjeljna Dalmacija, 20. 1. 1995.
4. Erceg, Heni (1993) Uostalom, ja sam antifašist. Feral Tribune, br. 425 (14-15).
5. Furlan, Mira: Zašto igram. Danas, 8. 10. 1991.
6. Furlan, Mira (1991) Pismo sugrađanima, Danas, 5. 11.1991.
7. Furlan, Mira: Je li imalo smisla?, Feral Tribune, 31. 8 2002.
8. Furlan, Mira: HTV, Nedjeljom u 2, 2. ožujka, 2008.
9. Globusov investigativni tim1(1992) Težak život lake žene - Tragična sudbina velike hrvatske glumice. Globus, 31.1.1992.
10. Globusov investigativni tim2 (1992) Težak život lake žene - Nespremna za životnu ulogu, Globus, 7. 2.1992.
11. Globusov investigativni tim3: Težak život lake žene - Priča o dva grada, Globus, 14.2.1992.
12. Globusov investigativni tim. (1992) Hrvatske feministice siluju Hrvatsku. Globus, 11. 12. 1992. (41-42)
13. Haznadar, Nedžad: Povratak filmske dive, Globus, Lifestyle, 16. 8. 2002., (72-73).
14. Ivanišević, Ivica: Odstranjivanje Mire Furlan, Slobodna Dalmacija, 6. 2. 1992.
15. Kuzmanović, Jasmina: Nevini su važni, Nedjeljna Dalmacija, 27. 2.1992.
16. Muzaferija, Sanja: Između štampe i tiska, Danas, 7. 5.1991., (70-71).
17. Njegić, Marko, „Mira Furlan: Čudni su se likovi uzdigli na ovim prostorima“, Slobodna Dalmacija, 12. 7. 2010.
18. Novak Srzić, Hloverka. „Denunciranje domovine“, Glasnik HDZ-a, 9. 11. 1992.
19. Pismo čitatelja. „Zastrašujući tračevi investigativnog tima“, Globus, 14. 2. 1992.
20. Sever, Ladislav: Sisama na Hrvatsku, TOP, 11. 11. 1991.
21. Torbarina, Tanja: Sred pušaka i bajuneta, Globus, 4. 10. 1991. (3)

SUMMARY

Negative media campaign during the 1990s: the case of Mira Furlan

The article explores negative media campaigns in Croatia in the early 1990s, in which print media have stigmatized and persecuted representatives of the cultural and intellectual community of Croatia due in war and post-war circumstances and under the influence of the ruling ideology. It furthermore explores the extent to which hate campaigns, provoking rhetoric and models of labelling, stigmatizing and 'satanizing' of individuals have been used in these campaigns with the aim of ideologically, professionally, and morally discrediting these individuals in public life. The article builds on the findings of researchers who analyzed hate speech and inciting rhetoric in Croatian media, and in particular explores the negative media campaign against actress Mira Furlan. The article concludes that print media violated ethical and professional principles and norms in their reporting, thus endangering human and professional rights and demonizing the character of the actress in public.

Keywords: media campaigns; hate speech; violation ethical principles and norms; stigmatization